

Válaszok az akadémiai doktori pályázat részeként benyújtott 'A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai' című dolgozatom bírálóinak

Mindenek előtt köszönetemet fejezem ki dolgozatom bírálóinak, Pálné Kovács Ilona, Böhm Antal és Nemes Nagy József professzoroknak azért, hogy elvállalták a több száz oldalas értekezés bírálatát és értékes megjegyzéseikkel járultak hozzá egyrészt az eljárás lefolytatásához, másrészt ahhoz a munkához, amelyet a kézirat könyvként történő megjelentetése megkíván. Pálné Kovács Ilona fogalmazta meg legvilágosabban a publikálást megelőző teendőimet: nem árt a szöveget koherensebb egésszé formálni, egyes részeket kibővíteni illetve az olvasót/bírálot az ismétlődő megállapítások miatt zavaró részösszefoglalásokat átszerkeszteni. Mentségemre szolgáljon, hogy dolgozatom elkészítésékor mindvégig küszködtem a következő kettősséggel. Egyrészt annak az irányzatnak az elkötelezettje vagyok, amely több megközelítés alkalmazásával (mint például a diskurzuselemzés vagy a hatalmi kérdések elemzése) kísérli meg a vidéki társadalmi változások lehető legkomplexebb elemzését és a magyar társadalomkutatói gyakorlatban hagyományosnak tartható strukturális elemzés meghaladását. Másrészt dolgozatom éppen a kutatási tradíciók következtében, valamint a drámai vidéki társadalmi változások következményei miatt morális és kutatásetikai okokból sem kerülhette meg a strukturális megközelítés alkalmazását. Nem tartottam elfogadhatónak, hogy egy összefoglaló elemzés elsősorban a vidék fogalmi meghatározásával vagy a vidék imázs kérdéseivel foglalkozzon, és ne szóljon például a vidéki szegénység drámai alakulásáról, aminek a tanulmányozása a társadalomstruktúra elemzésére vonatkozó paradigma és módszerek alkalmazását írta elő. A dolgozat magán viseli e kettős közelítésmódból fakadó nehézségek jegyeit, de ha jól értettem, a bírálók egybehangzó véleménye szerint a pozitívumait is. Az említett kettős közelítésmód helyenként kevéssé sikeres összehangolásának a következménye, hogy a dolgozat szerkezetének vannak módosításra szoruló részei. Jogosan mutat rá Pálné Kovács Ilona arra, hogy a vidékgazdaság lényeges szektorainak, például a vidéki turizmusnak vagy a vidéki kisiparnak/szolgáltatásnak aránytalanul kevés hely jut a dolgozatban, vagy hogy egyes fejezetek túlságosan rövidek és csak jelzésértékűek. A dolgozat szövegének a könyvvé formálása során ezeket a hiányosságokat pótolni fogom, amennyire azt a szakirodalom megengedi, mert egyes, igencsak fontos, témákról aránytalanul kevés a komplex elemzés kereteibe illeszthető kutatási eredmény. Ilyennek tartom például a vidéki család, a vidéki gender témaköröket, amelyet a néhány magas színvonalú elemzés kivételével, méltatlanul elhanyagolnak a kutatások. De megítélésem szerint ilyen kutatási téma a vidéki közösség is.

Elfogadom Pálné Kovács Ilona kritikáját arról, hogy a dolgozatomban szereplő állítással szemben léteznek a vidéki közösségekről szóló híradások. Azonban változatlanul úgy látom, hogy ezek a munkák kevésbé használhatóak, ha egy elemzés arra keresi a választ, hogy mitől működnek a vidéki közösségek, mi a funkciójuk, mi az átalakulásuk oka és iránya. Az akcionista, „hogyan szervezzünk vidéki közösségeket” kérdésre választ kereső munkát a válaszadásra alkalmatlanok. Az antropológiai igénnyel és szemlélettel készült írásokat példaként, hivatkozásként a dolgozat több fejezetében is felhasználtam, de éppen a vidéki közösségek kapcsán ezeknek az eredményei, legalább is az én tudásom alapján, nem voltak beépíthetőek az elméleti és strukturális megközelítésmódokat hangsúlyosabban felhasználó dolgozatba.

Böhm Antal jegyzi meg, hogy hiányolta a vidéknek legalább a munka fogalmát. A dolgozat első részében három szerzői ív szól arról, hogy ez a fogalomhasználat milyen nehézségek következtében megoldhatatlan. Azt gondolom, hogy a háromívnyi terjedeleme még egyfajta visszafogottságot is tükröz, hiszen a „vidék” fogalom használatának a problematikájáról gazdag és szerteágazó irodalom szól. Az ezredfordulós társadalom leírása minden vonatkozásban megannyi fogalmi problémával küzd. Példaként említeném „a társadalom osztályszerkezetének elhalványulásáról” írt nagyszámú elemzést vagy nem csak a vidék/falu, de a város meghatározása körüli bizonytalanságokat is. A sort hosszan lehetne folytatni, ami a vidékfogalom megalkotásának a hiányát a dolgozatban nem menti, de talán magyarázza. Mentségemre szolgáljon, hogy az elemzések túlnyomó többsége megkerüli a definíciós választ, az én munkám viszont bemutatja, a maga keretei és korlátai között, a válaszlehetőségeket.

Pálné Kovács Ilona és Böhm Antal egyaránt kritizálja az első rész Vidék, falu, mezőgazdaság. Mennyiben azonosak és mit jelentenek című fejezetét. Pálné Kovács Ilona azért, mert szerintem ennek a fejtegetésnek nem itt, hanem a mezőgazdaságról szóló harmadik fejezetben lenne a helye. Böhm Antal az „agrárérintettség” fogalmát látja problematikusnak részint módszertani okok miatt, részben viszont azért, mert az általa a bírálatban is citált rész nem sok újat állít. Ezt ugyan Böhm Antal konkrétan nem fogalmazza meg így, de megjegyzéséből mindez világosan megérthető. Sajnálom, hogy a kritizált rész legfontosabb jelentéstartalmát ezek szerint nem sikerült szándékom szerint világosabban szavakba önteni. Ez a jelentés a kontextus miatt lényeges. Az első fejezet egésze a vidék fogalmáról szól, a kritizált alfejezet pedig azért került pontosan ennek a fejezetnek a végére, hogy megfelelő érveket soroljon fel annak a bizonyításához, hogy a vidék gazdasága mennyire nem a mezőgazdasággal egyenlő többé. Az alfejezet helye éppen ezért szerintem pontosan itt van. Egy másik „kontextus” miatt

pedig nem gondolom feleslegesnek annak a hangsúlyozását, amit Böhm Antal bírálatában idéz. A hatalom képviselői, politikai érdekeik következtében, annak ellenére a mezőgazdasággal azonosítják a vidéket, hogy a társadalomtudományok hosszabb ideje a mért tények erejével bizonyították ennek ellenkezőjét. A mezőgazdasági nagy- és középüzemi lobbiszeretettel használja a vidékfejlesztés egyenlő agrárfejlesztés tételt. Nem véletlen ezért, hogy a dolgozatomban két megelőző kutatásra alapozva visszatér a mezőgazdaság, vidék problémakörhöz, mégpedig tudatosan a fogalmi fejezet végén, a hangsúlyozás szándékával. A kérdéskör fontosságát bemutató utalok itt arra a máig lezáratlan vitára, amelyet éppen szakmáink jeles képviselői indítottak a vidék/falu fogalmának a tisztázásáért, mert veszélyesnek gondolták a vidékfejlesztésnek mind az agrár- mind a területfejlesztés alá sorolását. A vita nem vezetett konszenzushoz. A országos és nemzeti vidékfejlesztési tervekben és koncepciókban pedig a mezőgazdasági lobbik érdekeinek megfelelően a vidékfejlesztés és agrártámogatás tudatos összemosása történt. Nem felesleges ezért újra és újra kiemelni, hogy a vidék gazdasága és társadalma mennyire komplex jelenség.

Nem osztom Böhm Antal véleményét az alfejezetet illető módszertani kritikával kapcsolatban. A 2004-es mulasztást 2005-ben javítottuk, ezért annak a felvételnek az adatai helytállóak és amennyire én tudom, először tesznek megalapozott kísérletet a magyar lakosság mezőgazdasági szektorhoz kapcsolódásának a valós mérésre.

A dolgozat hatalmi szerkezettel foglalkozó részével kapcsolatban is több kritikai észrevételt fogalmaztak meg opponenseim. Nemes Nagy József és Pálné Kovács Ilona egyrészt elismerik ugyan a projekt alapú forrásfelosztás tényét, másrészt kételkedve fogadják azokat a megállapításaimat, amelyek a projekt alapú, tehát az ellenőrizhetőségnek legalább egyfajta formáját betartó fel-, illetve újraosztás hosszabb távú fenntarthatóságát jelzik. Nem gondolják azt sem, hogy a projektalapú forrásfelosztás következményeként megszülető projekt osztály jelentősen és tartósan befolyásolhatja vagy átírhatja a hatalmi viszonyokat. Kétségtelen, hogy a munkámnak ez a része sokkal inkább elméleti konstrukció, mint empirikus kutatás eredménye. A fogalmat egy kollegámmal együttműködve én vezettem be a nemzetközi szakirodalomba, alig öt éve. A visszhang elég heves: megjelentek már a projekt osztállyal foglalkozó, empirikusan megalapozott tanulmányok, illetve többen erőteljesen kritizálták ezt a koncepciómat. A legerősebben a brüsszeli technokrácia, amelynek a vitákban megszólaló képviselői szerint a projekteket végrehajtóknak, megtervezőknak nincsenek érdekeik vagy hatalmuk a projektekben és a projektek felett, csupán szakértelmükkel szolgálják a vidék fejlesztését. A vidékfejlesztés gyakorlati szakemberei is nehezen fogadják el az új fogalmat. Az ellenkezések ellenére úgy gondolom, és a vonatkozó publikációkban

legalább a teória szintjén talán bizonyítom is, hogy a projekt alapú redisztribúció stabil rendszerjellemzője az Európai Unió tagállamaiban a forrásfelosztásnak, Európa a piac és az új típusú redisztribúció kettős elve szerint működik. A projekt osztály, a maga réteg vagy osztályjellemzőivel, hatalmi, társadalmi és gazdasági/financiális érdekei következtében befolyásolásra képes és hatalommal bír ennek a rendszernek a működtetésében.

Nemes Nagy József kommentárjában arra is utal, hogy a tudomány sem mentes a projektesítés következményeitől. A projektesítés számos következménnyel jár a hatalmi berendezkedésre, az alulról induló fejlesztésekre tekintettel. A Nordic School of Project Management képviselői egyenesen az európai demokráciák állapotáról tartják azt, hogy a hagyományos demokratikus intézmények kiürülésének az időszakában a jól működő, átlátható, projekt alapú forrásfelosztás a demokrácia egyik nagyon fontos záloga lehet. Nemes Nagy professzor úr megjegyzése viszont arra is alkalmat ad, hogy a projekt osztály koncepció kapcsán utaljak arra, hogy a vidékfejlesztéshez kapcsolódó tudomány projektesítésének megvannak a veszélyei. A fogalom azért is született, hogy segítse a szembenézést az intellektuális teljesítmény projektesítésének a következményeivel.

Pálné Kovács Ilona vitatja a helyi elitek cseréjére vonatkozó állításomat és a gazdasági elit fokozódó befolyását, számon kéri a parlamenti képviseleti és pártviszonyok elemzését. A helyi elitek cseréje szerintem sokoldalúan bizonyított tény, mint ahogy a gazdasági elit önkormányzatokon belüli térfoglalásáról is számos publikáció tanúskodik. Tény, hogy a nemzetközi politika, és azt közvetítő hazai párt és képviseleti rendszer elemzése nem tárgya a dolgozatnak. Valószínűleg nem értünk egyet, de én nem látok meghatározó különbséget a mindenkor pártszövetségek tényleges vidékpolitikája között. Az egyes lobb csoportok érdekérvényesítésével külön fejezet foglalkozik. Egyetértek bírálómmal abban, hogy a helyi hatalom kérdéskörének számos elemzési szempontú megközelítése lehet. A kettőnk közelítése láthatóan nem teljesen azonos. A fejezetet Böhm Antal bírálóm, a helyi hatalom témakörének Pálné mellett másik kiemelkedő szakértője, a dolgozat egyik legsikerültebb részének tartja. A két értékelés számomra világosan jelöli ki a tárgyra vonatkozó további elemzések szükségességét és egyben irányait is.

Nem nagyon tudom értelmezni Pálné Kovács Ilona kritikáját a hálózatisággal vagy globalizációval foglalkozó alfejezetekkel kapcsolatban, amelyek szerinte felszínesek. Nem volt más célom ezeknek a részeknek a megírásával, mint hogy reprezentáljam, a „vidéki” jelenségkör „magában valóságának” a végérvényes megszűntét.

A vertikális területi struktúrákat felváltó horizontális struktúrák tételét a regionális tudományok képviselőitől vettem át. Pálné kritikája szerint a lemaradó falvak nem tudtak beágyazódni a horizontális struktúrákba. A dolgozatomban éppen a Pálné által hiányolt kettős falufejlődés fejleményeit követtem végig így összegezve a vonatkozó fejezetet: *„A településszerkezeti változás legfontosabb eleme egy sajátos kettős vidékstruktúra kialakulása: a változásokra a maga sajátos módjain válaszolni képes „új vidék” és a hátrányokat reménytelenül akkumuláló depressziós övezetek.”*

A „parasztalanítás” valóban a dolgozat egyik kulcsfogalma, amely a 2003-as első megjelenését követően a hazai irodalomban, főleg a társadalomtörténészekről erős kritikákat kapott. Érdekes, hogy a paraszttalanítással foglalkozó angol nyelvű kötet sokkal elfogadottabb az európai szakmai közvéleményben. A fogalom bevezetésével az volt a szándékom, hogy pontosan érzékeltessem a paraszti minőség eltűnését a magyar társadalomból. Mert nem értek egyet Böhm Antallal, én a 232 – 233 lapokon jeleztem, hogy Kósa László megközelítését fogadom el, amely szerint a parasztság konkrét történelmi korszakhoz köthető társadalmi képződmény, „a parasztságot pontos időhatárok között érdemes definiálni, hiszen a jobbágyszabadítás előtt nem, a szövetkezesítés után pedig már nem lehet parasztságról beszélni”. Igazat kell adnom Böhm Antalnak, hogy a parasztság munka- és tehervállalási hajlandóságának számos eleme áthagyományozódott a követő generációkra. Ezt viszont nem tekinthetjük strukturális vonatkozásban sem, kulturális vonatkozásban sem a paraszt vagy a paraszti továbbélésnek. A „paraszti” világ a maga minőséget képviselő tárgyi, szellemi kultúrájával, gazdasági létalapjával, közösség szerveződésével visszafordíthatatlanul eltűnt a magyar társadalomból. Ami munkakultúrában és áldozatvállalási hajlandóságban fennmaradt az már nem a minőséget és a kilépés lehetőségét latensen mindig magában hordozó „paraszti” világ része, hanem sajnálatos módon a szegénységé.

Még egyszer megköszönöm a bírálatokat és azzal a reménnyel zárom a válaszaimat, hogy a dolgozat sikerrel, bár nem támadhatatlanul, exponált lényeges társadalmi kérdéseket, amelyek további vitákra, esetleg kutatásokra ösztönözhetnek. Ennél sokkal többet pedig egy tudományos értekezés készítője nem is nagyon remélhet

Kovács Imre
2011-05-04